

УДК 81'362'276

**АРХЕТИП «ДЕРЕВА» ТА «ЖЕРТОВНОЇ ТВАРИНИ»
ЯК ОСНОВА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ**

кандидат педагогічних наук, доцент, Некрутенко О. Б.,

Орлова Ю. В.,

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, м.
Старобільськ

Спираючись на методологічні висновки Степанова Ю. С. та Проскуріна С.Г. щодо єдності концептуального змісту лексем, які вербалізують певний концепт в споріднених (близько/далеко споріднених) та неспоріднених мовах, представлена стаття містить етимологічний аналіз слів-імен концепту в трьох мовах вік, возраст, age та аналіз основних засобів об'єктивації даного концепту, а саме: лексем-номінацій вікових періодів та осіб за віком в українській (далі-укр.), російській (далі-рос.) та англійській (далі-англ.) мовах. Дана стаття містить результати етимологічного аналізу, що був проведений в рамках зіставного дослідження з метою встановлення концептуальної спорідненості між словами лексико-семантичного поля «вік людини», а саме визначення приналежності лексем цього поля до єдиного міфологічного чи культурного архетипу.

Ключові слова: етимон, концептуальні ознаки, архетипічні ознаки, сема, метафора.

Некрутенко Е. Б., Орлова Ю. В. Архетип «Дерева» и «Жертвенного Животного» как основа вербализации концепта ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА / Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, Старобельск.

Опираясь на методологические выводы Степанова Ю.С. и Проскурина С.Г. относительно единства концептуального содержания лексем, которые вербализуют определённый концепт в родственных (близко/далеко родственных) и неродственных языках, представленная статья содержит этимологический анализ слов – имен концепта в трёх языках вік, возраст, age, а также анализ основных средств объективации данного концепта, а именно: лексем-номинаций возрастных периодов и лиц по возрасту в украинском (далее-укр.), русском (далее-рос.) и английском (далее-англ.) языках. Данная статья содержит результаты этимологического анализа, проведенного в рамках сопоставительного исследования с целью установления концептуального родства между словами лексико-семантического поля «возраст человека», а именно определения принадлежности лексем этого поля к единому мифологическому или культурному архетипу.

Ключевые слова: этимон, концептуальные признаки, архетипические признаки, сема, метафора.

Nekrutenko O. B., Orlova Y. V. Archetype "Tree" and "Sacrificial Animal" as the basis of a HUMAN AGE concept / Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine, Starobilsk

Based on the methodological conclusions of Stepanov Y. S and Proskurin S.H. with regard to the entity of the conceptual content of the lexemes that verbalize a certain concept in related (closely/distantly related) and unrelated languages, in this article we turn to the etymological analysis of the lexemes вік, возраст, age and lexeme – nominations of some age stages and persons by age in Ukrainian, Russian and English to find out the mythological and cultural archetype images in the structure of a HUMAN AGE concept in the analysed languages.

Key words: etymon, conceptual characteristics, archetypal characteristics, seme, metaphor.

Вступ. В роботі Степанова Ю. С. та Проскуріна С. Г. «Константи мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия» [1] подані суттєві методологічні висновки щодо проведення етимологічного аналізу, згідно яких, за відсутності можливості підвести окремі досліджувані лексеми в певних культурних ареалах до єдиного лексичного архетипу, їх можна віднести до єдиного міфологічного (міфологема) чи культурного архетипу, що свідчатиме про єдність їхнього концептуального змісту [1, с. 19].

Під поняттям архетипу ми розуміємо «глибинний праобраз», історичну категорію, що виникла в прадавнині і складає зміст колективного неусвідомлюваного (К. Г. Юнг). За словами К. Г. Юнга, надання змісту супроводжується зверненням до мовних матриць, що, в свою чергу, походять від первинних образів, і тому важливим стає звернення до історії мови та мотивів [2, с. 24]. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спрямований на підтвердження факту взаємозалежності функціонально-історичного розвитку поданих у статті лексем з культурно-історичним надбанням зазначених етносів.

Здійснений етимологічний аналіз підтверджує спільну змістову основу, а саме: семи «життя», «сила», «здоров'я», «час», «рух», «соціальний статус» лексем укр., рос. та англ. мов на позначення виміру життя людини. Це стало свідченням наявності спільних концептуальних каркасів у представників різних етносів для відтворення їх уявлень про вікові періоди. Проаналізований фактичний матеріал підтверджує, що розширення семантики укр., рос. та англ. слів на позначення віку людини є результатом образного переосмислення, основу якого складає натурморфна метафора. Ми маємо на увазі уподібнення людиною своїх вікових особливостей до об'єктів навколишньої дійсності з притаманними їм ознаками, які вже закріплені у свідомості людини. До ключових концептуальних ознак, за даними нашого аналізу, ми відносимо ентомологічні, зооморфні та біоморфні (вегетативні) ознаки, що склали основу номінації більшості вікових стадій у зазначених

мовах. Ці ознаки ми визначаємо як такі, що відносяться до архетипів «Дерево» та «Жертовна Тварина», які відігравали першочергову роль у релігійних та культових діях усіх індоєвропейців, оскільки саме ліс був місцем сакральної дії [3, с. 83].

Так, багато слів із значенням «старий» > «вічний, безсмертний» співвідносяться зі словами із значенням «худоба», «бик», «корова», що вважалися священними тваринами і символізували безсмертя: давн. інд. *vatsa* «молода тварина», лат. *sen-ex* «старий», де другий елемент *-ex* співвідноситься з англ. *ox* «бик», лат. *vetus* «старий» (рос. *ветхий*), але лат. *vitulus* «теля», давн. англ. *fearr* «бик» - гот. *fairneis* «старий», лат. *taurus* «бик», давн.-в.-нім. *stiur* «бик»-рос. «старый», «старость» [4, с. 91]. Принцип розвитку значень номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ на основі порівняння вікових особливостей людини з ознаками живої природи, зокрема тваринного світу, закладені і в етимології ряду укр. та рос. лексем: укр. *юний, юність, юніти*, рос. *юноша, юнец, юность, юнеть, юница*, укр. *молодість, молодий*, рос. *молодость, молодой*. Основою розвитку значень першої групи слів визначається лат. *juvenis* «молода корова, теля», значення якого зберігається і в давньоруській мові [5, Т. 2, с. 460]. У західно-слов'янських та південно-слов'янських мовах також наявні однокореневі лексеми з зооморфним компонентом: словацька мова *junak* «парубок, смельчак», болгарська-*юнак* «герой», *юне* «бичок» [5, с. 505], словенська *junc* «молодий віл, бик, жук-олень» [6, Т. 4, с. 531].

У результаті аналізу було встановлено, що назви деяких свійських тварин співвідносяться з позначенням часу життя тварини, його віком. Так, лат. *vitulus* «теля», давн.-інд. *vatsa* «молода тварина», гот. *wihrus* «річне теля», алб. *vit* «рік», рос. «ветхий» (слов'янське *ветъхъ*) визначаються спорідненими формами з і.-є. **uet* «рік» [5, с. 62-63]. Із значенням «рік» можна пов'язати ряд слов'янських слів із коренем *яр-* (**jar-*, праслов. **jarъ*, авест. *ayar, yar* «рік», готськ. *jer*), який з'являється і в деяких іменах

язичницького та міфологічного характеру, як то: Бог Ярило, назва ідола Ярун [7, с. 215]. Слова цього кореня в слов'янських мовах співвідносяться з позначенням весни і її родючою функцією – з рослинами, тваринами та людиною, з позначенням відповідних дій та станів [7, с. 181]: укр. *ярь* «весна», *ярій*, *ярий* «весняний, молодий, зелений, сповнений сил»: *ярий дуб*, *яра пчїлочка*, *коза ярая*, *верба яра*, рос. *яровой*, *ярий* «весняний, посіяний весною», *ярые пчѣлы* «молодий рїй», *юрка* «жвавий, спритний хлопчина», *бычок-яровик*, *ярка*, *ярочка*, *ярыш*, *ярушка* «молода вівця». Звернемо увагу на акцентуацію віку тварини: «молода» - «не більше року», що, певно, мало значення для жертвопринесення [2, сс. 182-183]. У мотивах весняних обрядів на честь божества весняної плодючості Ярила зустрічаються образи козла, кози, коня, корови – основних елементів багатьох міфів та жертвопринесень. Ті самі зооморфні образи наявні у більшості укр. та рос. фразеологічних одиниць з семою «вік людини»: укр. *був волом та став козлом*, *був кїнь, та з'їздився*, *сон рябої кобили* (рос. *бабьи сказки*), *кїнь на чотирьох ногах та й то спотикається* (рос. *и на старуху бывает проруха*), рос. *у старого козла крепки рога*, *у старого коня не по-старому хода*, *лыс конь не увечье*; *плешив молодец не бесчестье*.

Цікавим є перехід «дерево» > «старий»: рос., укр. *дерево*, рос. *древний*–грец. «старий», грец. «старий» - рос., укр. *палка*, лат. *vetus* «старий» - рос. *ветка*, дс. *veig* «сила», *svigi* «гнучка стеблина», лит. *vykis* «життя, жвавість», *vikrus* «бадьорий», *vaiks* «хлопець», *veikus* «швидкий»-рос. век [3, с. 86]. Наведені семасіологічні паралелі, на нашу думку, не є випадковими, якщо ми, по-перше, зважимо на раніше з'ясовану етимологічну синонімію понять «життя» та «старість», по-друге, згадаємо, що в більшості і.-е. мов однокореневі з іменем концепту слова (вік, возраст, age) співвідносяться з лексикою, що виражається поняттями «сила», «здоров'я», «життя». Проаналізувавши етимологію давн.-слов. *жити* «відроджуватися», «працювати», ми встановили його споріднені форми, якими є лит. *csyti* «видужувати, загоюватися» та давн.-

прус. *giwa* «живе», *giwantei* «живий» [6, Т. 2., сс. 52, 57]. Отримані результати викликали зацікавленість у виявленні вихідної форми лексеми *здоров'я*, етимологічний аналіз якого став важливою ланкою при дослідженні семантичного розгортання лексеми *життя* як ключової семи значення віку людини [8, с. 18]. Словник М. Фасмера фіксує варіант походження форми *здоровий* від праслов'янського **sъdorvъ*, де *съ* в семантичному плані є аналогічним давн.-інд. *su* - «добрий», а **dorvo* пов'язане чергуванням з *дерево*, тобто *здоровий* позначає «з доброго дерева (деревини)» [6, Т. 2, с. 90]. Г. С. Лозко, аналізуючи знаки-символи слов'янських та інших народів світу [9], детально зупиняється на символі дерева і обґрунтовує його значущість. Розвідка дослідниці констатує, що символ дерева є одним з найстійкіших в індоєвропейському знаковому космосі. В українських міфах життя дерев та людей взаємообумовлене. Згадаймо і висловлену Гомером ідею «такі, що зростають подібно до рослин» про народження від дерева [2, с. 81]. Це проявляється в давньому звичаї саджати дерево при народженні дитини. За ростом цього дерева передрікали і розвиток дитини. Міфопоетичний образ дерева як найпоширеніший мотив народного мистецтва та релігійної сфери давніх народів свідчить про існування первісного міфу індоєвропейців про створення Світу Богом як посадки Дерева Життя, яке власне поклато початок подальших народжень [1, сс. 139, 156, 158-159).

Висновки. Функціонально-історичний розвиток поданих у параграфі лексем виявляється міцно пов'язаним з культурно-історичними надбанням зазначених етносів. Нам не вдалося реконструювати єдиний лексичний архетип у групи досліджуваних слів, але нами була визначена певна генетична спорідненість між укр., рос. та англ. лексемами. Ми висновуємо наступне: значущими для семантичної реконструкції концепту ВІК ЛЮДИНИ ми визначаємо архетип «Жертовної Тварини», зокрема *козла* (символ непохитної сили), *вола* (символ плодючості, фізичної сили) [10, с. 66-73, 195-197], *корови*, *коня* як основних елементів жертвопринесення та

архетип «Дерева», універсальність образу якого як космічного універсуму є характерною для світогляду усіх індоєвропейських народів.

Література:

1. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия. – М. : Наука, 1993. – 158 с.
2. Топоров В. Н, Иванов В. В Исследования в области славянских древностей М. : «Наука», - 1974. - 340 с.
3. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. – Учеб. пособие. – М. : Высшая школа, 1989. – 200 с.
4. Маковский М. М. Язык-Миф-Культура. Символы жизни и жизнь символов ВЯ, 1997, № 1. сс. 73-95.
5. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2 т. – 4-е изд., стереотип. М.: Русские языки, 2001.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / М. Фасмер. – Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986.
7. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов. – 2-е изд. перераб. и доп. – К.: Рад. Шк., 1989. – 511 с.
8. Маковский М. М. Английская этимология: Учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз. – М. : Высшая школа, 1986. – 151 с.
9. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції. – К. : Укр. письменник, 2005. – 222с.

10. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики. – 3-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 560 с.

References:

1. Stepanov Yu. S., Proskurin S. G. Konstantyi mirovoy kulturyi. Alfavitnyi i alfavitnyie tekstyi v period dvoeveriya. – М. : Nauka, 1993. – 158 s.

2. Toporov V. N, Ivanov V. V Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey M. : «Nauka», - 1974. - 340 s.

3. Makovskiy M. M. Udivitelnyiy mir slov i znacheniy: Illyuzii i paradoksyi v leksike i semantike. – Ucheb. posobie. – М. : Vysshaya shkola, 1989. – 200 s.

4. Makovskiy M. M. Yazyik-Mif-Kultura. Simvoliy zhizni i zhizn simvolov VYa, 1997, № 1. ss. 73-95.

5. Chernyih P. Ya. Istoriko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyika. V 2 t. – 4-e izd., stereotip. М.: Russkie yazyiki, 2001.

6. Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika. V 4 t. / M. Fasmer. – Per. s nem. i dop. O. N. Trubacheva – 2-e izd., stereotip. – М.: Progress, 1986.

7. Tsyiganenko G. P. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika: Bolee 5000 slov. – 2-e izd. pererab. i dop. – К.: Rad. Shk., 1989. – 511 s.

8. Makovskiy M. M. Angliyskaya etimologiya: Ucheb. posobie dlya in-tov i fak. in. yaz. – М. : Vysshaya shkola, 1986. – 151 s.

9. Lozko H. S. Kolo Svarozhe: Vidrodzheni tradytsii. – К. : Ukr. pysmennyk, 2005. – 222s.

10. Pohlyobkin V. V. Slovar mezhdunarodnoy simvoliki i emblematici. – 3-e izd. – М. : Mezhdunar. otnosheniya, 1995. – 560 s.